

RENÉ DESCARTES (ZA SPRÁVNOST OPISU RUČÍ RENÉ ALLEAU)

LISTOPADOVÝ ANDĚL ANEB DESCARTES V ČECHÁCH

V Německu se hospody zdobí zavěšenými růžemi. Když jsem byl ve Frankfurtu na slavnostní korunovaci císaře Ferdinanda II.,¹ připomínalo mi to prastarý kult Dionýsa, ctihodného boha vína, jemuž s oblibou připíjejí vojáci i lidé na cestách. Otec François Garasse z Tovaryšstva Ježíšova v úvaze *Zajímavé poučení o osobnostech naší doby*, vydané letos, v roce šestnáctistém dvacátém třetím, navrhuje jiné vysvětlení než já. Snad si je vypůjčil z Ausoniových veršů nebo spíš z veršů anonymního básníka, který však je s tím spojován neprávem, neboť zřejmě nepochází ze starověku:

„Est rosa flos Veneris, cujus quo furta laterent
Harpocrati matris dona dicavit amor
Inde rosam mensis hospes suspendit amicis
Convivae ut sub ea dicta tacenda sciant.“

Amor měl dát růži Harpokratovi, bohu ticha, aby zajistil příkrov mlčení nad zálety své matky, z čehož později vznikl zvyk zavěšovat při hostinách nad stůl růže. Mělo to znamenat, že o všem, o čem se tam bude mluvit, musí hosté zachovat mlčenlivost. V německém písemnictví minulého století běžně stávalo: *Sprechen unter der Rosen*, a vzpomínám, že u Tomáše Murnera jsem četl: „Spricht das unter der Rosen oder bychtwys“ – „řekni to pod růžemi nebo pod zpovědním tajemstvím.“

Nedokázal bych tvrdit úplně jistě, zda pečeť tajemství symbolizovaly také růže vyřezané na stropích poradních síní radnic nebo na dvířkách starých zpovědnic v některých kostelech. Otec Garasse není tak zdrženlivý v soudu. Podle něho upozorňují růže v hospodách „bratry Růže a Kříže“, aby zachovali mlčení o svých zvrhlých sešlostech, které tam pořádají tito nepřátelé náboženství a státu, tito čarodějové, jejichž kumpáni měli být nedávno pověšeni nebo vpleteni v kolo v Mecheln.

Když jsem se vrátil do Paříže, ve veřejných diskuzích se nejvíce probíraly záležitosti nešťastného falckraběte, zvoleného českým králem, Mansfeldovo tažení a předání kurfirství bavorskému vévodovi. Byv svědkem těch velkých událostí, měl jsem čím uspokojovat zvědavost svých přátel. Oni mi zase na oplátku řekli, že byli velmi zvědaví, zda se do hlavního města vrátím společně s ostatními bratry Růže a Kříže, jak se tu šeptalo, neboť prý jsem vstoupil do jejich spolku. Říkalo se jim tu „Neviditelní“ a šest ze šestatřiceti tajemných emisarů, křižujících Evropou, mělo podle pověstí pobývat ve Francii, v pařížské čtvrti Marais. Zároveň se šušovalo, že nekomunikují jinak než přenosem myšlenek, to jest způsobem, který nelze postřehnout obvyklými prostředky.

Však i mého nejvěrnějšího přítele, otce Marina Mersenna, silně rozrušily tyto řeči, které mohly ohrozit moji pověst a zaplést mne s těmito kouzelníky nebo čaroději.

Vyjevil mi, že ty klepy jsou tím nebezpečnější, že jejich důsledky prohloubil nedávno se objevivší anonymní pamflet odsuzující „odporné pakty takzvaných Neviditelných s Ďáblem.“ Bratři Růže a Kříže v něm byli obviňováni, že pod rouškou zbožnosti a dobrodružnosti prý uctívají Satana. Údajně se zavázali, že mu budou sloužit při sabatech, zřekli se náboženství, křesťanských obřadů a svátostí. Magickou moc jim zajišťuje pouze pekelná smlouva a oni přiznávali, že se dokážou kamkoli libovolně a jako neviditelní přenést, vlastnit všechno bohatství světa, mít vždy měšce plné zlata, upoutat a nascestí svést zdánlivou a klamnou hloubkou svého učení a kouzlem neobyčejných zkušeností i muže zbožné a učené.

Mersenne sice zdaleka nebyl tak lehkověrný jako onen anonym, s páterem Garassem však sdílel podezření, že hermetický filosof Michael Maier je duší tajného bratrstva. Právě tehdy vydal spis *Quaestiones celeberrimae in Genesim*, v němž ostře napadl kabalisty a mágy Marsilia Ficina, Pica z Mirandoly, Agrippu, a zvláště Roberta Fludda, kterého přímo nenáviděl, považuje ho za nejnebezpečnějšího ze všech těchto blouznivců, snad i za jejich tajného vůdce. Můj přítel se hlavně obával, aby jeho osobní zaujetí pro matematiku a řemesla nebylo nadřizenými řádu chápáno podobně jako napří-

klad hříšné sklony Johna Deea, který sice přeložil Euklida, ale zároveň napsal podezřelou *Monas hieroglyphica* a při tajemných obřadech rozmlouval se zlými duchy.

Mladý knihovník prezidenta Mesmese Gabriel Naudé ve spise *Odhalení Francii o pravdivých dějinách rosekruciánů* zmatek a rozruch spíše zvýšil než potlačil, když napsal, že královstvím se prý žene „hotový uragán“, neboť plakáty, vyvěšované neznámými lidmi, veřejně oznamují, že do metropole přicházejí „poslanci“ onoho bratrstva, kteří „tu budou pobývat viditelně i neviditelně“, a že prý „znají jazyk každé země, do níž zavítají, vyučující mu bez knih a beze znaků.“ Naudé tyhle fantazie pletl dohromady s rosekruciánskými proroctvími o nadcházející epoše nových filosofických a vědeckých poznatků a o tom, že pokrok lidského vědění ve všech oblastech a celosvětová reforma jsou za dveřmi.

Mersenna jsem upozornil, aby se neobával ani těchto obvinění ani rozruchu, za nímž se může skrývat něco jiného, než se všeobecně myslí. Myšlenka se nemusí rozvinout v lidech tímtež způsobem, jakým ji rozvíjejí její autoři. O tom jsem něco věděl a nikdy nedůvěřoval lidem, kteří chtěli uvádět ve známost mé myšlenky. Také se stává, že myšlenky, které jsou neplodné a škodlivé na neobděláném a plevelem zarostlém poli se rozhojní a vydají užitek, když jsou přesazeny do lepší půdy. Slyšel jsem, že rosekruciáni ve svých manifestech slibují uvedení do tajů „univerzální axiomatiky“. Je-li tomu tak, nejspíše přejali pravidla z geometrie, aniž sice správně pochopili jejich základy, avšak tím nesnížili jejich platnost a hodnotu. Lullovo umění předkládá mnoho univerzálních termínů, atributů, propozic a argumentů, jichž lze použít k rozpravě na jakékoli téma a bez posuzování o věcech neznámých hovořit, spíše než je poznávat. Přitom obsahuje mnoho užitečných a pravdivých předpisů jako v aristotelské logice, z níž vychází, je ovšem obtížné odlišit je od předpisů nepravdivých či zbytečných.

Dodal jsem, že podle mého úsudku postrádá smyslu, aby se věc považovala za skvělou jen proto, že je neobvyklá nebo podivná. Myslíme, že se k ní pozvedáme, když se pokoušíme na ni dosáhnout, a zatím se od věci vzdalujeme. Lepší je naopak sklonit se k prostým,

přirozeným a důvěrně známým pravidlům, která jsou natolik evidentní sama o sobě, že nepotřebují být dokazována ani těm největším ignorantům. Neboť duch se nemá přepínat ani naplňovat bludy o jakémisi vzestupu, když místo zdravé a výživné potrawy nachází jen marnou nabubřelost. Představivost nám namlouvá, že velké problémy nám nejsou přístupné, a ještě je okrašluje falešnou vznešeností. To je jasné každému, kdo si uvědomí, jak málo známe právě ty věci, které bychom měli znát nejvíce. Přeceňujeme jejich závažnost, a tím právě kalíme svou chápavost. Chladnější zvážení věci odstranilo by v mnoha případech naši nerozhodnost i zaslepení a zjistili bychom, že hluboká pravda jest ve všedních skutečnostech, od nichž jsme se domýšlivě odkláněli, považující je za příliš nízké, běžné a nehodné naší pozornosti. A tak jsme pomýleni ve svém očekávání a připojujeme mračna slov k mámením našeho rozumu.

Jak by však potom moji přátelé mohli uvěřit, že jsem patřil k bratrstvu Neviditelných, když ta nejprostší zkušenost jim napovídá, že do Paříže jsem se navrátil viditelně a všem na očích, ve všech ohledech se chovaje jako kdejaký jiný poutník vracející se do vlasti. Ostatně nepečoval jsem o svou reputaci, které jsem se spíše obával, než abych po ní toužil, domnívaje se, že vždy omezuje čas i svobodu těch, kteří ji ke své smůle získali. Já však měl svobodu i čas, a to pro mne bylo nade vše důležité. Na druhé straně nebyl jsem zase takovým samorostem, aby mě netěšilo, když se mě přátelé zastali a když mou věc považovali za správnou. Mohl jsem je tedy ujistit, že jsem v právu a že jsem se neprovinil tím, z čeho jsem byl podezírán.

Po těch slovech mě Mersenne objal a nijak neskrýval radost a úlevu, že jsem takto uklidnil všechny, kteří mě ctili stejně jako milovali. Zajisté měli důvod obávat se o pevnost mé víry i o můj život, když obé bylo tak dobrodružně vystaveno styku s kacíři a nebezpečstvím vojenského řemesla. Nevyhledával jsem v Německu kontakty s bratrstvem Růže a Kříže? Moji přátelé bezpochyby měli důvod k znepokojení, když ode mne tak dlouho neobdrželi žádných zpráv.

Všechno jsem jim ale přece vyjevit nemohl, neboť by sotva pochopili věc, která i pro mne ještě zůstává temná. Katolické náboženství nás nenutí svěřovat se s vlastními hříchy každému bez rozdílu. Str-

pí, oby zůstaly jiným lidem skryty, ovšem s výjimkou zpovědníka, který je vázán uchovat je v neporušitelné tajnosti. Byl bych protestantem, kdybych o tom soudil jinak. Musím proto postupovat skrytě, a to i vůči nejbližším přátelům, a někdy – jak se obávám – i vůči sobě samému.

„Myslím, protože toužím myslet. A což jestli též platí, že jsem proto, že toužím být?“

Listopadový anděl se mi zjevil jako obvykle zahalený v černém, s purpurovou a zlatou svatozáří. Ačkoli nemluvil, přece jeho sdělení byla jasnější a zřetelnější než všechna lidská slova, jako by se mi jeho ideje vtiskávaly přímo do mysli intenzitou, jež nemá obdoby, a se samozřejmou jasností. Úplně jistě vím jen tolik, že ony ideje jsem vskutku myslel já, totiž já sám, či spíše jsem je převáděl svou vnitřní mluvou do svých myšlenek. Vždyť nakonec i kdyby šlo o ducha mocného a zlého, který by mě neustále a všude balamutil, stejně bych byl svoboden ve volbě, jestli jej považovat za zlého a zda uvěřit v jeho existenci, nebo o ní pochybovat. I kdyby všechny jeho myšlenky byly klamně, přece by tím nebylo dotčeno to, že já, který je myslím, a proto jsem neustále ve všem na omylu, jsem či existuji, byť třeba jen proto, abych se směl mýlit. A tak, plně ujištěný o svém bytí a o jasnosti své evidence, nemám se čeho obávat od toho anděla, ani kdyby snad byl démonem. Čeho se vlastně bát od mocnosti slibující, že mi navrátí užívání rozumu, a to od zářivého okamžiku zrození, v plné šíři a v kvalitě oproštěné od našich omylů, předsudků a zaujatosti?

V prvních dobách, kdy se Listopadový anděl začal zjevovat, nechápal jsem dostatečně, jak by mi asi mohla jeho přítomnost přispět k pohodlí a bezpečí při mém putování. Nebyl jsem natolik domýšlivý, abych se domníval, že anděl, který má tolik velkých věcí na práci a uvážlivě využívá každého okamžiku své existence ke chvále Boží, by se měl starat právě o moji osobu, aby se mi má životní pouť již nezdála být zdoluhavá a nepříjemná, jak se mi jevila dříve.

Velmi jsem toužil na slovo jej poslouchat a dodržovat podmínky, jen abych se směl těšit z jeho přítomnosti a těžit z poznání, které mi



sliboval. To mne vedlo k překonání všech nesnází, jimž bývají vystaveni muži mého věku a stavu, mají-li opustit obvyklé podmínky a oddat se samotě, bez níž, jak mi vyjevil Listopadový anděl, by nebylo možné, abych se s ním shledával a jakkoli pokročil na cestě za pravdou.

Nijak příliš jsem se tím rozhodnutím netrápil, neboť jsem viděl, že nepřijímaje žádné návštěvy ani listy a nejsa odvracen od svých myšlenek ani od práce žádným vybočením ze svých pevně zavedených návyků, byl jsem dokonale šťastný, klidný a pokojný. Prosil jsem svého anděla, aby uvěřil, že nic ani nikdo na světě by nemohl zmenšit moji oddanost a horoucnost vůči němu, v pevném rozhodnutí poznat mého Pána tak, jako On zná mne.

Dodávám, že přitom jsem neztrácel naději, že budu nějak svému andělu k užtku, neboť jsem měl zato, že nejspíše nezná některé z mých omylů, nehodných jeho přirozenosti, a já zase nemohl znát některé pravdy, příslušející k řádu jeho existence, a dokonce je nemohl ani vytušit, protože moje pozemská tělesnost je zatemňující a smyslové vnímání omezené.

Změny podnebí a zemí, jimž byl anděl vystaven, když mě navštěvoval, dozajista mohly podpořit jeho laskavost a dobrotu činů vůči lidem mně podobným, kdyby je snad někdy strážil, a snad by v něm také zvýšily soucit s jejich utrpením, když v mé přirozenosti mohl spatřit jeho věrný obraz jako v zrcadle. Pakliže se dám k němu do služeb, nijak tím tedy nezanedbám svoje vlastní lidské úkoly. Ze všeho nejvíce udržovala mě na tomto světě právě představa o vztazích mezi anděly a lidmi, že si totiž se vši šlechetností vzájemně pomáhají, aby se lépe poznali. Ostatně, důstojnost a cena, kterou jsem připisoval této svobodné výměně, by mi v jiných podmínkách zabránila přijmout to, co bych nemohl svobodně a o své vůli dávat.

Listopadový anděl vzápětí zaslechl mé myšlenky a s úsměvem odvětil, že dobře ví, co je láska, a proto mě nikdy a v žádném ohledu nehodlá nutit do vztahu, který by mě činil na jeho osobě závislým; vždyť ani sám Hospodin nevnučuje závislost lidem či andělům bez

Obr. 1 – Dobové vyobrazení zachycující Descartovo „osvětlení“, in: Renati des Cartes Epistolae omnes (Francofurti ad Moenum 1692).

jejich svobodného souhlasu. Vím přece, že nelze vřelost zažehnout v člověku, který by jí byl předtím zcela zbaven, pokud by to, co ji vytváří, nenáleželo alespoň k takovému řádu či stupni dokonalosti jako ona sama. Proto jsem neměl pochyb o tom, že andělská láska je tak dokonale vytríbená ve své úslužnosti a svědomitosti jako moje. Skromnost, o níž toto doznání svědčilo, ještě přidávalo na kráse pohledu i úsměvu, jimiž mě Listopadový anděl obdařil okamžik před tím, než zmizel stejně záhadně, jako se mi zjevil.

Co jen bych řekl o mém skrytém životě a o nejtajnějších myšlenkách těch, kteří je mohou poznávat a chápat leda podle zjevných stop v mých spisech? Každý může s rýčem v ruce sledovat vedení krtčích chodeb, až si o nich učiní jasnou a zřetelnou představu. Pak slepého krtka prudce převrátí na záda a on v plném světle hrabe prackami a čumákem. Leží tu před člověkem ve své pravé podobě, ničeho neskrýváje o své podzemní činnosti ani o sobě samém, a člověk si namlouvá, že krték mu je vydán na milost a nemilost. Dozví se však někdy, zda krték pronásledoval tu žízalu, kterou člověk vidí vylézat z růžového keře, nebo spíš tu, kterou právě rýčem rozpůlil, nebo snad krték honil červíky hemžící se pod tamtou hroudou? Stejná pochybnost provází i předmět mých zkoumání a nic kromě mého vlastního vnitřního souhlasu mi neposkytuje jistotu o pravdivosti věci.

Když ovšem o tom uvažuji hlouběji, zjišťuji, že neviditelná síla vede mne k celkové rekonstrukci učení o člověku a o světě, jako kdyby se o to žádný z filosofů přede mnou ještě nepokusil. S evidencí, jakou rozum žádá, spatřuji, že mne celého posedla nekonečná touha po nekonečné pravdě a že mi neponechala svobodu zůstat neznalým, nýbrž mne nutí k poznání. Tak, jsa veden k tomu, abych každým dnem stále zpevňoval chodby svého chápání tím, že opírám jednu o druhou tak pevně, jak jen lze, potvrzuji touto mřížkou řád i postup svého myšlení. Nejsem však také věcí, jež v temnotách myslí a nikdy nepřestává myslet na zářivé kořisti, které mi však zaslepenost nevědomosti brání spatřit takové, jaké jsou reálně, formálně i aktuálně? Jak postupně cítím, že je chápu, že na ně dosa-

huji a že je vstřebávám, přiznávám, že mé uspokojení slábne a že stačí, abych si vzpomněl na jiné, mně dosud neznámé pravdy, a nemohu se již těšit z těch, jimiž jsem se právě nasytil. Jakmile sdělím ty pravdy jiným lidem, přestanou být mou kořistí. Jejich zjevné stopy ve spisech jsou proto jen stíny mých myšlenek, ačkoli nekonečná touha po světle je jejich příčinou.

Přiznám si to konečně? Myslím, protože toužím myslet. Což jestli též platí, že jsem proto, že toužím být?

Vím, že mému hledání by se otevřela jiná cesta, kdybych byl schopen vykořenit v sobě veškerou touhu, a zvláště tu, která je pro mne nejdůležitější, to jest touhu po nalezení nejsprávnější metody a bezpečných pravidel, jimiž by se mohl řídit lidský duch. Mám snad proto zůstat slepým vůči temnotě i světlu a zřít se rozlišování pravdy a klamu? Který filosof toho byl kdy schopen? Vždyť člověk se v tom případě zbavuje vlády nad myšlením, přírodou i nad světem, jakož i rezignuje na poznání sebe sama. Takový stav naprosté ubohosti by z člověka učinil nejnuznějšího z pozemských tvorů a není na světě věci, od níž bych se odvracel s takovým pohrdáním, jako od závratné nevědomosti, do níž se mnozí mystikové vrhají ve víře, že v propasti vlastní duše setkají se s nevyzpytatelnou hlubinou Boží.

Nicméně musím o tomto bodu pochybovat stejně jako o řadě jiných, musím také pochybovat o svých vlastních myšlenkách, neboť není takového lidského omylu, v němž by nebylo dosud netušené zrnko pravdy. Jistě, jedině rozumem mohu dospět k poznání, že Bůh, tedy substance nekonečně reálná a plnost dokonalého bytí par excellence, nestvořil nebytí neboli absolutní nepřítomnost sebe samého. Na druhé straně ovšem nepopřu, že když člověk chce, může z vlastní vůle ukončit svoji existenci stejně jako své myšlení. Je toho schopen tím spíše, že lidská vůle dalece přesahuje hranice rozumu, neboť člověk může popírat a tvrdit i to, co vůbec nezná nebo nechce znát.

Je tu jeden problém, který mi připadá velice obtížně řešitelný. Připustíme-li totiž v souladu se zkušeností, že člověk je konečnou substancí, potom svoboda, o níž svědčí jeho schopnost popřít sebe sama, musí být v ještě větší míře přítomna i v substanti neko-

nečné, vševědoucí, všemocné, a přitom neomezené žádným existenčním atributem, jaký si naše mysl dokáže představit. Kdyby Bůh nemohl popřít sebe samého, kterak bych toho byl schopen já, stvořený k jeho obrazu a podobě, sice nepatrný, avšak vědomý toho, že mohu myslet? Jak jsem však vyjevil dříve, nejvyšší bytost nemůže stvořit absolutní nepřítomnost sebe samé. Na druhé straně nic nebrání hypotéze o nepřítomnosti relativní, svobodné a dobrovolné, s níž by se nekonečno vymezilo opozicí vůči sobě samému tím, že by bylo nepřítomno v bytosti konečné. Takto mohu jasněji pochopit, proč každé stvoření je nutně obětí a kterak stvoření člověka svědčí o stvoření Boha.

Rovněž z toho vyvozují základní antagonismus, který je asi hnací silou celého systému jak na rovině univerzální, tak individuální, obecné i zvláštní. Bůh projevil svou potencionální konečnost tím, že popřel svoji reálnou a aktuální nekonečnost. Toto konečno, aktualizované samotným stvořením i všemi stvořeními, se rovněž stalo subjektem a matérií dalšího popření, v němž se jaksi objevuje *druhotná* potenciální „transfinita“, která nejenže může nekonečnu obnovit jeho původní plnost, ale zároveň jakoby je věnčila *naddokonalou* korunou jeho konečného stvoření, které v něm bylo vzkříšeno.

Podrobněji to vysvětlím v úvahách o sféře a v pojednání o harmonii prostoru a času. V tom, co jest absolutně dokonalé, nelze najít naddokonalost žádného druhu, neboť každá dokonalost je dokonalá jen pro sebe a v sobě. Musíme tedy odhalit naddokonalé v tom, co je přirozeně nedokonalé a nenaplněné. Proto pouze géniovi umění, ať už božského nebo lidského, přísluší nejprve dovést k dokonalosti to, co jest nedokonalé, a potom teprve je přivést k nějakému stupni naddokonalosti, která je přírodě samé nedostupná.

Umění myslet, stejně jako každé jiné umění, závisí na tomto základním principu: jelikož konečno reálně existuje a je nutně nenaplněné, nekonečno může v něm být nejen vzkříšeno, ale i transcendováno sňatkem konečného a nekonečného v člověku a v Bohu, spojením časnosti a věčnosti ve věčné přítomnosti. Jak by však k tomu mohlo dojít bez nějakého středního stupně, který je nutným prostředníkem?

Mému srdci to už není neznámo, neboť mu to zjevil můj anděl. Jeho přítomnost mi navrácí rozlohu i hloubku celého možného bytí v mé reálné existenci. A když se zpytuji pozorněji, zjišťuji, že jediné v jeho lásce a pro jeho lásku toužím být a myslet, stále toužím a vždy toužit budu.

(Překlad O. Kalfiřt a I. Purš)

POZNÁMKY

1] Korunovace se uskutečnila 19. září 1619. Descartes ji zmiňuje na začátku druhé části své *Rozpravy o metodě* (český překlad Praha 1992), s. 13.